

Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη βρέφους, παιδιού και εφήβου

Το βρέφος έρχεται στον κόσμο με ήδη ανεπτυγμένες αισθητηριακές ικανότητες. Έχουν ιδιαίτερα αναπτυγμένη **την αίσθηση της ακοής** και έχουν μνήμη της συχνότητας της φωνής της μητέρας τους και των ενδομήτριων ήχων. Έτσι, ανταποκρίνονται διαφορετικά στη φωνή της μητέρας τους από ό,τι στη φωνή μιας άλλης γυναίκας, καθώς και στη μητρική τους γλώσσα από ό,τι σε μία ξένη γλώσσα. Μπορούν να ξεχωρίσουν την ανθρώπινη φωνή από άλλους τυχαίους ήχους αλλά και τις συναισθηματικές αποχρώσεις στην ομιλία. Μέσα στις πρώτες λίγες μέρες της ζωής, αρχίζουν να προσανατολίζονται προς τον ήχο.

Η **οπτική οξύτητα** είναι περιορισμένη στα νεογέννητα και δεν εστιάζουν καλά. Ωστόσο, τους αρέσει ιδιαίτερα να κοιτάζουν σε πρότυπα που μοιάζουν με πρόσωπα. Δείχνουν προτίμηση σε χρωματικά ερεθίσματα σε γκριζούς τόνους και γραμμές προτιμώντας τις κυκλικές. Δεν μπορούν εύκολα να ξεχωρίσουν χρώματα. Προσηλώνουν για λίγο στα πρόσωπα και τα παρακολουθούν στη μέση γραμμή. Η ιδανική απόσταση είναι 25 περίπου εκατοστά. Ίσως η αδυναμία να δουν τον κόσμο που τα περιβάλλει είναι μια φυσική πρόνοια για την ωρίμανση της οπτικής αντίληψης χωρίς βομβαρδισμό ερεθισμάτων.

Η αίσθηση της όσφρησης και της γεύσης είναι ανεπτυγμένες ενδομήτρια γιατί η μυρωδιά και η γεύση του αμνιακού υγρού μεταβάλλεται. Τα νεογέννητα μπορούν να ξεχωρίσουν τη μυρωδιά του μητρικού γάλακτος και προτιμούν τη μυρωδιά της δικής τους μητέρας. Ήδη από τη γέννηση, δείχνουν ιδιαίτερη προτίμηση στις γλυκές γεύσεις και αποστροφή προς τις πικρές και ξινές. Το μητρικό γάλα έχει διαφορετικές γεύσεις από την καθημερινή διαίτα της μητέρας και η έκθεση σε ποικιλία γεύσεων μπορεί να διευκολύνει την εισαγωγή των στερεών τροφών.

Για εννιά μήνες μητέρα και παιδί βρίσκονταν σε **στενή επαφή**, συνεχή και υποχρεωτική. Καθώς το έμβryo μεγάλωνε, καλυμμένο μέσα στα υγρά και στους χιτώνες της μήτρας, πίεζε τους μητρικούς ιστούς όλο και περισσότερο, με αποτέλεσμα το **αγκάλιασμα** να γίνεται πιο αισθητό. Το σώμα του πιεζόταν από τη συνεχή ρυθμική αναπνοή της μητέρας και δονείτο από το ρυθμικό της βηματισμό στο περπάτημά της. Ηρεμία, χαλάρωση, ένταση, αγωνία, εκφράζονταν με τη μυϊκή τάση της κοιλιάς της μητέρας και γίνονταν αντιληπτά από το έμβryo. Κατά τη γέννηση, το δέρμα είναι το πρώτο μέρος του σώματος που χάνει μια αυτονόητη παρουσία: το περίβλημα της μήτρας.

Έτσι, το νεογέννητο έχει πολύ ευαίσθητο στα **απτικά ερεθίσματα** δέρμα. Με ένα χάδι μπορεί να ηρεμήσει ή αντίθετα να κλαίει σε οποιοδήποτε αρνητικό ερέθισμα. Ψαχουλεύει με τα χεράκια του το στήθος της μητέρας, χώνει το κεφαλάκι του στο λαιμό, τρίβεται ευχαριστημένο στο σώμα της. Το στήθος της μητέρας, τα χέρια, το πρόσωπό της το περικλείουν θυμίζοντάς του την ενδομήτρια περίοδο. Αυτό το βοηθάει να ηρεμήσει και να χαλαρώσει. Το δέρμα του είναι το οχυρό της προσωπικότητάς

του. Έχει ανάγκη να νοιώθει το άγγιγμα γιατί έτσι μόνο μπορεί να υπάρξει. Έτσι μόνο μπορεί να νοιώσει ότι είναι ένα πλάσμα ξεχωριστό από τη μητέρα του, ένας άλλος οργανισμός, ένα πρόσωπο.

Τέλος και η **αίσθηση της ισορροπίας** έχει εξελιχθεί σημαντικά μέχρι τη στιγμή της γέννησης, καθώς το έμβryo κολυμπάει στο αμνιακό υγρό και βρίσκεται σε συνθήκες βαρύτητας. Μετά τη γέννηση, το **αιθουσαίο σύστημα** δίνει όλες τις πληροφορίες σχετικά με τη θέση και τη μετατόπιση της κεφαλής που χρειάζονται για την εξισορρόπηση του σώματος. Με τη διαρκή ενεργοποίηση του αιθουσαίου συστήματος επιτυγχάνονται όλοι οι κινητικοί συντονισμοί και προάγεται η κινητική εξέλιξη. Είναι πιθανό, το λίκνισμα μετά από τη γέννα, εκτός από τη συναισθηματική σχέση ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί, να δίνει και μια αισθητηριακή προίκα ευνοϊκή για την κινητική ανάπτυξη του παιδιού.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης τον 1^ο μήνα της ζωής

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Δείχνει ενδιαφέρον για την ανθρώπινη φωνή.

Προσανατολίζεται προς τη φωνή του γονέα και ηρεμεί.

Επικοινωνεί τις ανάγκες του μέσα από τη συμπεριφορά του.

Το κλάμα του είναι αδιαφοροποίητο.

Γνωστική ανάπτυξη – Οπτική συμπεριφορά

Προσηλώνει στιγμιαία σε πρόσωπα ή αντικείμενα.

Παρακολουθεί πρόσωπο στη μέση γραμμή.

Στρέφει τους οφθαλμούς προς φωτεινές πηγές με διάχυτο φως.

Κλείνει τα μάτια σε ξαφνικό και έντονο φωτισμό.

Ακουστική συμπεριφορά

Προσανατολίζεται προς τον ήχο.

Αντίδραση ξαφνιάσματος (startle response) στον θόρυβο και μείωση της κινητικότητας.

Έκλυση του αντανάκλαστικού Moro σε δυνατό θόρυβο.

2^{ος} μήνας ζωής

Στην ηλικία των 2 μηνών, οι γονείς με το βρέφος έχουν αρχίσει να επικοινωνούν με έναν μοναδικό τρόπο, καθώς το ίδιο έχει μια πιο συγκροτημένη ύπαρξη και ξεχωρίζει με περισσότερη σιγουριά όσα το ευχαριστούν και όσα το δυσαρεστούν. Στην ηλικία αυτή, οι γονείς αναγνωρίζουν την ιδιοσυγκρασία

και την προσωπικότητά του μωρού τους και καλούνται να συγχρονιστούν με τους ρυθμούς και τις ικανότητές του για αλληλεπίδραση. Καθώς το βρέφος μεγαλώνει, ενδυναμώνεται ο **δεσμός** της μητέρας μαζί του και αναπτύσσεται μια ζεστή, στενή και μεγάλης διάρκειας σχέση μεταξύ τους, στα πλαίσια της οποίας και τα δύο μέρη βιώνουν ικανοποίηση.

Από αυτή τη σχέση προκύπτει, το πρώτο μετρήσιμο κοινωνικό ορόσημο, το **κοινωνικό χαμόγελο**. Πρόκειται για το χαμόγελο που εκλύεται από το βρέφος, όχι αυθόρμητα όπως γινόταν μέχρι τώρα, αλλά σε ανταπόκριση στο ανθρώπινο πρόσωπο. Το πραγματικό **κοινωνικό χαμόγελο** εμφανίζεται μεταξύ 6 και 10 εβδομάδων ζωής.

Στην ηλικία των 2 μηνών αναπτύσσεται **η αμοιβαιότητα**. Το βρέφος κοιτάζει το πρόσωπο των γονέων του, χαμογελά και φωνοποιεί αμοιβαία. Δείχνει προσοχή στη φωνή τους και αντιδρά με χαρά όταν οι αισθήσεις του διεγείρονται με ευχάριστα ερεθίσματα (απτικά, οπτικά, ακουστικά).

Σε αυτή την ηλικία, **η κινητική εξέλιξη του βρέφους** του δίνει τη δυνατότητα να ελέγχει σχετικά το κεφάλι όταν συγκρατείται σε όρθια θέση και να έχει στιγμιαίο έλεγχο σε πρηνή και ύπτια θέση. Τα νεογνικά αντανακλαστικά αρχίζουν σταδιακά να εξασθενούν για να δώσουν τη θέση τους στη συνέχεια στις αναδυόμενες βουλητικές κινήσεις. Το βρέφος εμφανίζει αυθόρμητες ενεργητικές κινήσεις, οι οποίες είναι περισσότερο ελεγχόμενες

Το βρέφος των 2 μηνών εμφανίζει **διαφοροποίηση στο κλάμα** του, ανάλογα με το αν πεινάει, είναι κουρασμένο, νυστάζει ή αισθάνεται δυσφορία.

Η λεκτική επικοινωνία από την πλευρά των γονέων είναι πολύ σημαντική, καθώς βάζει τα θεμέλια για την πρωτο-ομιλία και την κατάκτηση της γλώσσας.

Η **αγκαλιά** αποτελεί για το βρέφος μια πολύ σημαντική ανάγκη. Δεν θα μπορέσει να τα καταφέρει χωρίς τη φροντίδα άλλων. Από την ενδομήτρια ζωή, με την ασφάλεια της μήτρας και για όλη τη μετέπειτα ζωή χρειάζεται ένα πλαίσιο σε σωματικό ή ψυχικό επίπεδο για να το στηρίξει. Το **βρέφος δεν «κακομαθαίνει» κρατώντας το αγκαλιά**, κουνώντας το, μιλώντας του και σιγοτραγουδώντας του. Αντίθετα, μέσα από αυτές τις συμπεριφορές ενδυναμώνεται η σχέση γονέα-παιδιού που αποτελεί και τη βάση για την υγιή συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους.

Μεταξύ 1 και 2 μηνών το βρέφος αρχίζει να ξεχωρίζει το πρόσωπο της μητέρας του από αυτό μιας άγνωστης γυναίκας. Πριν συμπληρώσει τις 8 εβδομάδες ζωής, μπορεί να **ακολουθεί οπτικά το πρόσωπο του γονέα** του καθώς κινείται μπροστά του σε απόσταση 20-30 εκ. Η ικανότητα εστίασης και ο έλεγχος της κινητικότητας των οφθαλμών ωριμάζει γρήγορα τους πρώτους 3 μήνες ζωής.

Την ίδια χρονική περίοδο **προσανατολίζεται καλύτερα στους ήχους**, ηρεμεί με τη φωνή των οικείων του και δείχνει εγρήγορση στους ευχάριστους ήχους.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης τον 2^ο μήνα της ζωής

Κινητική ανάπτυξη

Λεπτή κινητικότητα

Οι παλάμες είναι χαλαρά κλειστές και ανοίγουν σαν βεντάλια στις εκτατικές κινήσεις των χεριών.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Κοιτάζει από κοντά τους γονείς του.

Αρχίζει να χαμογελά σε πρόσωπα, εμφανίζει κοινωνικό χαμόγελο.

Μπορεί να ανακουφίζεται και να ηρεμεί μόνο του για λίγο.

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Διαφοροποιεί το κλάμα για έκφραση πείνας, δυσφορίας, κούρασης.

Παράγει ήχους π.χ. αγκού.

Δείχνει πιο καθαρά τις ανάγκες του για φαγητό, ύπνο, παιχνίδι, χάνδι.

Διακρίνει τους ήχους της ομιλίας, αντιδρά θετικά σε ήχους.

Γνωστική ανάπτυξη

Προσηλώνει σε πρόσωπα.

Αρχίζει να παρακολουθεί αντικείμενα και ξεχωρίζει πρόσωπα σε μικρή απόσταση.

Οπτική συμπεριφορά

Ακολουθεί οπτικά το πρόσωπο του γονέα του καθώς κινείται μπροστά του (20-25 εκ.).

Μπορεί να παρακολουθήσει οριζόντια πρόσωπο ή αντικείμενα μέχρι και 1800 μοίρες.

Υπάρχει αντίδραση τους κόρης στο φως, γυρνά το κεφάλι σε φωτεινές πηγές με διάχυτο φως και βλεφαρίζει αμυντικά όταν πλησιάσουμε την παλάμη τους στο πρόσωπο (defensive blink).

Ακουστική συμπεριφορά

Προσανατολίζεται τους τους ήχους.

Δείχνει εγρήγορση σε οικείους και ευχάριστους ήχους

4^{ος} μήνας ζωής

Μετά τον 3ο μήνα παρατηρείται αξιοσημείωτη αλλαγή στην οργάνωση των ανώτερων λειτουργιών του κεντρικού νευρικού συστήματος.

Η ανάπτυξη της **όρασης** επιτρέπει στο βρέφος να παρακολουθεί με το βλέμμα του πρόσωπα και αντικείμενα τόσο από κοντά όσο και καθώς κινούνται μέσα στο δωμάτιο.

Όταν είναι ανάσκελα διατηρεί το κεφάλι και τα χέρια του στη μέση γραμμή του σώματος και κλωτσάει δυνατά με εναλλασσόμενες κινήσεις. Η **συμμετρία** έχει πια εγκατασταθεί.

Το βρέφος των 4 μηνών με το βλέμμα **παρακολουθεί αντικείμενα** που κινούνται κάθετα και οριζόντια στο οπτικό του πεδίο. Εξερευνά με τα μάτια το δωμάτιο μέχρι να εντοπίσει το πρόσωπο που το φροντίζει.

Το μωρό αυτής της ηλικίας μοιάζει με σφουγγάρι που απορροφά τους συναισθηματικούς τόνους του περιβάλλοντός του. Η αλληλεπίδραση με τα κοντινά του πρόσωπα το βοηθάει να αναπτύξει την **αυτορρύθμιση**, δηλαδή την ικανότητα να ρυθμίζει από μόνο του τη συμπεριφορά του, τη διάθεσή του, να ηρεμεί τον εαυτό του, να ελέγχει την ανησυχία και τον εκνευρισμό του.

Καθώς η δυνατότητα συγκέντρωσης της προσοχής και η μνήμη του βελτιώνονται συλλέγει ακατάπαυστα πληροφορίες από το περιβάλλον, τις επεξεργάζεται και τις αξιοποιεί, παίζοντας και μαθαίνοντας.

Παρατηρεί τα χέρια του, το μέγεθος των αντικειμένων, τη μεταξύ τους απόσταση, το βάθος πεδίου.

Αρχίζει να αναπτύσσει την εικόνα του εαυτού και παρατηρεί τα αποτελέσματα που έχουν οι πράξεις του στα αντικείμενα και τους ανθρώπους. Σ' αυτή τη συνειδητοποίηση αρχικά φτάνει συμπτωματικά, στη συνέχεια όμως επαναλαμβάνει συνειδητά μια συμπεριφορά που έχει οδηγήσει σε ένα ευχάριστο αποτέλεσμα π.χ. κουνάει την κουδουνίστρα που τοποθετήθηκε στο χέρι του, με στόχο να προκαλέσει έναν ευχάριστο θόρυβο. Έτσι, αρχίζει να αναπτύσσεται η έννοια του παιχνιδιού που αποτελεί θεμέλιο της νοητικής και της κοινωνικής ανάπτυξης. Μέσα από παιχνίδια γλωσσικά, απτικά, αιθουσαία και κινητικά το παιδί μαθαίνει να επενεργεί στο περιβάλλον και αναγνωρίζει το νόημα και την αποτελεσματικότητα της δικής του συμπεριφοράς. Είναι σημαντικό σ' αυτή τη φάση να του προσφέρονται αντικείμενα και παιχνίδια που χρειάζεται για τους πειραματισμούς και τις εξερευνήσεις του. Αρχίζει να συνδέει γεγονότα μεταξύ τους και μπορεί να αναβάλει για μερικά λεπτά την ευχαρίστηση που περιμένει να πάρει από κάτι. Για παράδειγμα, σταματάει να κλαίει όταν το τοποθετήσουν σε θέση ταΐσματος, κάμπει τα ισχία του περιμένοντας να το αλλάξουν όταν το βάλουν στην αλλαξιέρα, χαμογελάει όταν καταλαβαίνει ότι θα το πάνε βόλτα. Μέσα από τις φροντίδες που δέχεται, αρχίζει να ανακαλύπτει ότι ο κόσμος γύρω του είναι προβλέψιμος.

Το παιδί παρατηρεί τους ήχους της ανθρώπινης φωνής αλλά και τον τρόπο που του απευθύνονται, κατευναστικά ή με θυμό και ανταποκρίνεται ανάλογα. Οι γονείς από την πλευρά τους χρησιμοποιούν

ομιλία με ιδιαίτερο τόνο και προφορά όταν απευθύνονται σε αυτό. Το μωρό συμμετέχει στην **πρωτοκουβέντα** σταματώντας για να ακούσει και αρχίζοντας τις φωνούλες όταν ο συνομιλητής σταματάει. Αρχίζει να φωνοποιεί με συνδυασμό συμφώνων και φωνηέντων όπως γκα-γκα, αγκού. Κάνει θορύβους με τα χείλη για να εξασκήσει τον έλεγχο του στόματος και των χειλιών.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης τον 4^ο μήνα ζωής

Λεπτή κινητικότητα και οπτική αντίληψη

Οπτική εγρήγορση: ακολουθεί τις κινήσεις των ενηλίκων μέσα στο οπτικό του πεδίο.

Ακολουθεί ένα αιωρούμενο αντικείμενο στα 20 εκατοστά περίπου.

Παρακολουθεί τις κινήσεις του χεριού του, ανοιγοκλείνει τις παλάμες και παίζει με τα χέρια του.

Τραβάει τα ρούχα και τις κουβέρτες του.

Κρατά τη κουδουνίστρα στο χέρι για λίγο.

Κρατά τις παλάμες ανοιχτές την περισσότερη ώρα.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Χαμογελά αυθόρμητα.

Προκαλεί κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.

Του αρέσει να παίζει και καμιά φορά κλαίει όταν το παιχνίδι σταματήσει.

Μιμείται κάποιες κινήσεις και εκφράσεις προσώπου, χαμογελάει ή συνοφρυώνεται.

Έχει πλέον αποκτήσει την ικανότητα να ηρεμεί από μόνο του.

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Κλαίει με διαφορετικό τρόπο όταν πεινάει, πονάει ή είναι κουρασμένο.

Φωνοποιεί πιο αυθόρμητα και εκφραστικά.

Αντιγράφει ήχους που ακούει.

Ανταλλάσει φωνούλες με τους γονείς.

Σταματάει για να ακούσει, φωνάζει όταν ο ομιλητής σταματάει.

Παίζει με τη φωνή του όταν είναι μόνο.

6^{ος} μήνας ζωής

Τα *χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς* του βρέφους, η ιδιοσυγκρασία του, αρχίζουν να διαφαίνονται καθαρά. Κάποια βρέφη είναι ήρεμα, προσαρμοστικά, άλλα είναι ευαίσθητα και άλλα αναστατώνονται εύκολα και προσαρμόζονται πολύ δύσκολα στις αλλαγές του περιβάλλοντος.

Ο 6ος μήνας χαρακτηρίζεται από καινούργια επιτεύγματα στον *κινητικό τομέα*, που ανοίγουν στο παιδί νέους δρόμους εξερεύνησης του περιβάλλοντος και του εαυτού του. Με την εξαφάνιση ή την ενσωμάτωση των νεογενικών αντανακλαστικών, τα χέρια του βρέφους απελευθερώνονται. Το παιδί κινεί συνεχώς το κεφάλι και τα μάτια του προς κάθε κατεύθυνση, για να εντοπίσει ενδιαφέροντα αντικείμενα. Προσπαθεί να αγγίξει οτιδήποτε βλέπει. Απλώνει να πιάσει ένα παιχνίδι, προσαρμόζοντας την κίνηση του χεριού του ανάλογα με αυτό που θέλει να πιάσει και την απόσταση όπου βρίσκεται. Το αρπάζει και το κρατάει στο χέρι του, το παρατηρεί, το μεταφέρει από χέρι σε χέρι, το βάζει στο στόμα. Με αυτόν τον τρόπο συλλέγει πληροφορίες για τις ιδιότητες των αντικειμένων και εξερευνά τον κόσμο. Με τη βελτίωση του συντονισμού των κινήσεών του, ανακαλύπτει τα διάφορα σημεία του σώματός του, παρατηρεί και φέρνει τα πόδια στο στόμα.

Εμπεδώνεται προοδευτικά η αναγνώριση της *σχέσης αιτίου-αποτελέσματος*. Έτσι, το βρέφος προσπαθεί να προκαλέσει κάποιες ενέργειες και παρατηρεί την επίδραση των πράξεών του στους άλλους και στο περιβάλλον. Μια σπουδαία ανακάλυψη, που θα αρχίσει να κάνει στη διάρκεια του 6ου μήνα, είναι η διαπίστωση ότι τα αντικείμενα συνεχίζουν να υπάρχουν ακόμα και όταν δεν τα βλέπουμε ή δεν τα ακούμε. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό σταθμό στη γνωστική ανάπτυξη και ονομάζεται *μονιμότητα του αντικειμένου*. Στους επόμενους μήνες το βρέφος θα πειραματίζεται συνέχεια μ' αυτή τη γνώση παίζοντας παιχνίδια όπως κουκου-τσα, πετώντας ή κρύβοντας τα παιχνίδια του και ψάχνοντας να τα ξαναβρεί.

Αναγνωρίζει το ύφος και τον τόνο της φωνής των οικείων του και ανταποκρίνεται διαφορετικά σε κάθε περίπτωση. Ψώνει και χαμηλώνει τον τόνο της φωνής του, γελάει όταν χαίρεται ή τσιρίζει όταν βαριέται. Αντιλαμβάνεται το «όχι» και σταματάει. Απολαμβάνει το φωνητικό παιχνίδι με τους γονείς του. Μέσα απ' αυτό το παιχνίδι εμπλουτίζεται η γλώσσα του. Φλυαρεί παράγοντας σειρές από φωνήεντα και προσθέτοντας προοδευτικά και σύμφωνα. Τα συνδυάζει σε διπλές συλλαβές όπως «α-α», «α-μπα», «α-κα» «α-τα», και αν ο ενήλικας επαναλάβει το μπαμπάλισμά του ανοίγει ένα συνεχή διάλογο μαζί του.

Το μπαμπάλισμα είναι έμφυτο και συναντάται ακόμα σε κωφά παιδιά

Κινητική ανάπτυξη

Λεπτή κινητικότητα και οπτική αντίληψη

Παρακολουθεί συνειδητά τον ενήλικα που κινείται μέσα στο δωμάτιο.

Εστιάζει αμέσως σε αντικείμενα που του τραβούν την προσοχή (παιχνίδι, κουδουνάκι, ξύλινος κύβος κ.ά.) και ταυτόχρονα εκτείνει τα χέρια του για να τα πιάσει.

Η προσέγγιση για σύλληψη είναι ωλένια και η λαβή παλαμιαία. Τα δάχτυλα συμμετέχουν περισσότερο από τον αντίχειρα. Καταφέρνει και πιάνει παλαμιαία αντικείμενα διαφόρων μεγεθών, σχημάτων.

Μεταφέρει τα αντικείμενα από το ένα χέρι στο άλλο και από το χέρι στο στόμα. Χειρίζεται αντικείμενα με το ένα χέρι ή και με τα δύο μαζί.

Μπορεί να τροποποιήσει τη δύναμη της λαβής του έτσι, ώστε να καταφέρει να χτυπήσει ένα αντικείμενο με δύναμη στο τραπέζι, αλλά και να χτυπά ελαφρά τη κουδουνίστρα του.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Αλληλεπιδρά κοινωνικά και του αρέσει να παίζει ιδιαίτερα με τους γονείς του.

Αρχίζει να αναγνωρίζει εάν ένα άτομο είναι ξένο.

Ανταποκρίνεται στα συναισθήματα των άλλων και συνήθως είναι χαρούμενο.

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Παράγει σειρές από φωνήεντα. Απολαμβάνει την εναλλαγή φωνήσεων με τους γονείς.

Αρχίζει να χρησιμοποιεί σύμφωνα ή συμπλέγματα συμφώνων (μ, μπ, ντ, γκ) και στη συνέχεια συνδυασμούς με φωνήεντα (ντα, πα, κα, μπα) παράγοντας ένα δικό του γλωσσικό ιδίωμα. Παίζει με τη φωνή του παράγοντας συλλαβές.

Γνωστική Ανάπτυξη

Συνεχίζει να εξερευνά το περιβάλλον οπτικά και χρησιμοποιεί το στόμα του για εξερεύνηση.

Δείχνει ενδιαφέρον για τα αντικείμενα και προσπαθεί να τα πιάσει.

Αντιλαμβάνεται το «όχι» και στιγμιαία σταματάει τη δραστηριότητά του.

Δείχνει ενδιαφέρον όταν κοιτιέται στον καθρέφτη

Αρχίζει να μεταφέρει αντικείμενα από το ένα χέρι στο άλλο.

9^{ος} μήνας ζωής

Η ηλικία των 9 μηνών αποτελεί ορόσημο για την έναρξη συνταρακτικών αλλαγών στην εξέλιξη του βρέφους. Μια από τις σημαντικότερες αλλαγές είναι η δυνατότητά του να απομακρύνεται από τους γονείς, ανοίγοντας τον δρόμο προς την ανεξαρτησία, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί τη συναισθηματική εγγύτητα.

Αρχίζει να πειραματίζεται με το να κινείται παράλληλα και χωριστά από τη μητέρα του, πιο αυτόνομα, αποκτώντας εμπιστοσύνη στον εαυτό του. Κι ενώ αυτό είναι ένα μεγάλο βήμα προς την ελευθερία και την ικανότητα να αντέχει να μένει και μόνο του, ταυτόχρονα όμως το οδηγεί σε ψυχική αναστάτωση και άγχη. Κερδίζοντας την ανεξαρτησία του, μοιραία κάτι πρέπει να αφήσει πίσω του, να αποχωριστεί.

Επιπλέον, εξοικειώνεται σταδιακά με το γεγονός ότι τα μέλη της οικογένειάς του, όπως και τα αντικείμενα, εμφανίζονται και εξαφανίζονται, χωρίς να είναι όμως διαρκώς στο οπτικό του πεδίο. Εδραιώνει την έννοια της **μονιμότητας του αντικειμένου** και διαπραγματεύεται την απουσία με κατάλληλα παιχνίδια όπως το “κουκου-τσα”.

Καθώς το βρέφος αποχωρίζεται από τη μητέρα και επιχειρεί να συσχετισθεί με το περιβάλλον και άλλους ανθρώπους, περνάει στη φάση της ατομικοποίησης. Κάνει τις δικές του επιλογές, ξεκινώντας από το φαγητό, την ώρα και συχνότητα του ύπνου, ως και τις αντιδράσεις του όταν δεν είναι ευχαριστημένο με μια συγκεκριμένη δραστηριότητα. Για πρώτη φορά, οι γονείς καλούνται να βάλουν τα όρια και να επιλέξουν πότε και με ποιο τρόπο θα πουν **όχι**. Αυτό απαιτεί, από τη μεριά τους, αίσθημα αυτοπεποίθησης για το ρόλο τους, καθώς και μεγάλα αποθέματα ενέργειας.

Η **συνδυασμένη προσοχή (joint attention)** είναι το σημαντικότερο κοινωνικό ορόσημο που αναπτύσσεται προς στο τέλος του πρώτου χρόνου ζωής. Πρόκειται για τη διαδικασία όπου το βρέφος και το πρόσωπο φροντίδας μοιράζονται μια εμπειρία συνειδητά. Η πρωιμότερη εμφάνιση της συνδυασμένης προσοχής παρατηρείται γύρω στους 8-9 μήνες ζωής, καθώς το βρέφος ακολουθεί το βλέμμα του προσώπου φροντίδας και κοιτάζει στην ίδια κατεύθυνση (gaze monitoring).

Περίπου στην ίδια ηλικία το **άγχος του ξένου** κορυφώνεται και συνεχίζεται στην πλήρη μορφή του μέχρι την ηλικία των 18–24 μηνών. Επιπλέον, η διαδικασία της **προσκόλλησης** προς το πρόσωπο φροντίδας γίνεται πιο εμφανής. Καθώς η προσκόλληση ενδυναμώνεται, το βρέφος αναζητά τη μητέρα του για παιχνίδι και ανακούφιση.

Δεν έχει ακόμα εγκαταστήσει τη δεξιότητα της **μονιμότητας προσώπου**, δηλαδή να ξέρει πως ένα πρόσωπο που δεν βλέπει συνεχίζει να υπάρχει και έτσι η απουσία της μητέρας, του δημιουργεί δυσφορία σε κάποιο βαθμό, ενώ η επανένωση το ανακουφίζει από αυτή τη δυσφορία. Έτσι, περίπου στην ηλικία των 8-9 μηνών κορυφώνεται το **άγχος αποχωρισμού**.

Στους 7–9 μήνες, η ικανότητα του βρέφους να εντοπίζει την πηγή του ήχου επίσης βελτιώνεται. Το μωρό μπορεί να εντοπίζει ήχους από δεξιά, αριστερά και πίσω με αρκετή ακρίβεια, αν και μπορεί να δυσκολεύεται σε ήχους με πηγή ακριβώς από πάνω του ή κάτω του. Η **ακουστική αντίληψη** λοιπόν επεκτείνεται και το βρέφος αναγνωρίζει ακουστικά ερεθίσματα σε αυξανόμενη απόσταση από αυτό.

Η **οπτική αντίληψη** επίσης επεκτείνεται και το βρέφος δείχνει τώρα την ικανότητα να κοιτάζει και να ακολουθεί αντικείμενα και ανθρώπους σε αρκετή απόσταση όπως για παράδειγμα στην άλλη άκρη του

δωματίου. Πολύ μικρά αντικείμενα μπορεί να προκαλέσουν την προσοχή του, όπως κομματάκια από μπισκότο στο χαλί.

Το **παιχνίδι** του οργανώνεται. Συγκρίνει αντικείμενα, βάζει αντικείμενα στη σειρά ή το ένα μέσα στο άλλο και αρχίζει να τα χρησιμοποιεί ανάλογα με τη λειτουργία τους (κουτάλι, χτένα).

Μπορεί και μιμείται τις συμπεριφορές των άλλων.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης τον 9^ο μήνα ζωής

Λεπτή κινητικότητα και οπτική αντίληψη

Παρατηρεί τους ανθρώπους, τα αντικείμενα και τα γεγονότα που συμβαίνουν γύρω του.

Υπάρχει αντίληψη του βάθους και της σχετικής θέσης του αντικειμένου.

Παρακολουθεί προς τη σωστή κατεύθυνση όταν ένα αντικείμενο πέφτει (οπτικο-χωρική αντίληψη).

Πετά τα παιχνίδια του σε κοντινή απόσταση και έπειτα κατευθύνεται προς αυτά.

Το πρότυπο σύλληψης των αντικειμένων αλλάζει σταδιακά: η προσέγγιση γίνεται από ωλένια σε κερκιδική και η σύλληψη γίνεται μεταξύ αντίχειρα και δείκτη, με τον αντίχειρα να ακουμπά πλευρικά το δείκτη.

Χτυπά δύο κύβους μεταξύ τους.

Ξεκινά η συνειδητή απελευθέρωση των αντικειμένων, χωρίς όμως να τα καταφέρνει πάντοτε.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Έχει αναπτύξει φόβο για τους ξένους.

Μπορεί να είναι προσκολλημένο σε οικείους ενήλικες.

Αναζητά τους γονείς για παιχνίδι, ανακούφιση και καταφύγιο.

Ακολουθεί το βλέμμα του γονέα.

Έχει ίσως κάποιο αγαπημένο παιχνίδι (μεταβατικό αντικείμενο).

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Χρησιμοποιεί ποικιλία συλλαβών από φωνήεντα και σύμφωνα (μα, μπα, γκα, τα).

Παράγει ακολουθίες φωνημάτων όπως «μα μα μα μα μα», «μπα μπα μπα μπα μπα».

Φωνάζει για να τραβήξει και να διατηρήσει την προσοχή.

Αυξομειώνει τον τόνο της φωνής του για να ζητήσει ή να δηλώσει κάτι.

Μιμείται ήχους και χειρονομίες.

Εκτελεί εντολές όπως παλαμάκια, κου-πε-πέ.

Γνωστική ανάπτυξη

Απλώνει και πιάνει με τα δυο χέρια, μεταφέρει αντικείμενα από το ένα χέρι στο άλλο, τα συγκρίνει.

Αναπτύσσει τη μονιμότητα του αντικειμένου. Ξεσκεπάζει αντικείμενο κρυμμένο με πανί. Ψάχνει για αντικείμενο που πέφτει και προσγειώνεται αθόρυβα.

Αρχίζει να αναπτύσσει τη μονιμότητα προσώπου και παίζει παιχνίδια όπως κουκου-τσα ή κοιτάζει στον καθρέφτη.

Ο πρώτος χρόνος ζωής

Όταν το βρέφος μαθαίνει να περπατάει γύρω στο έτος, όλα αλλάζουν. Η δυνατότητα να αποφασίζει το ίδιο για τις κινήσεις του είναι ένα μεγάλο αναπτυξιακό βήμα.

Το βρέφος που εξασκείται στα νέα του επιτεύγματα, μπορεί να ξοδεύει μέχρι και 6 ώρες στο παιχνίδι, απορροφημένο από τις δραστηριότητές του. Είναι τόσο εστιασμένο στο να εξερευνήσει τον κόσμο, που μπορεί να ξεχνά την πείνα, την κούραση, να υποτιμά ακόμα και μικροτραυματισμούς, που σε άλλη περίπτωση θα το είχαν περιορίσει.

Θετικές αντιδράσεις, όπως η αγκαλιά, το χάδι, ο έπαινος και η σταθερή ενθάρρυνση για αποφυγή της επιθετικότητας –η οποία συχνά εκδηλώνεται με δάγκωμα, χτύπημα ή κλωτσιές– ενισχύουν το νήπιο στην έκφραση των συναισθημάτων του. Η **συνέπεια στη συμπεριφορά** είναι απαραίτητο στοιχείο για όσους σχετίζονται με νήπια.

Το βρέφος, ως τώρα, ένιωθε ασφάλεια κυρίως μέσω του σωματικού και ψυχικού κρατήματος από τους γονείς του. Πλέον, **η γλώσσα και η επικοινωνία** για το νήπιο μπορούν να αποτελέσουν υποκατάστατο αυτού του κρατήματος, καθώς το ίδιο ανακαλύπτει ότι οι λέξεις μπορούν να εμπεριέχουν μια εμπειρία, ακόμα κι αν δεν καταλαβαίνει απόλυτα το νόημα μιας συζήτησης.

Καθώς ο χρόνος κυλά, το νήπιο δείχνει έντονο ενδιαφέρον και περιέργεια για το περιβάλλον του, βρίσκεται σε διαρκή κίνηση χωρίς όμως αίσθηση εσωτερικών ορίων. Απαιτείται συνεχής προσοχή και καθοδήγηση από τους γονείς και τους φροντιστές. Τα δειλά πρώτα βήματα έχουν εξελιχθεί σε μεγάλους περιπάτους για την ανακάλυψη νέων οριζόντων. Οι αλλαγές είναι συναρπαστικές: **ανεξάρτητη κινητικότητα, τάση για αυτοδιάθεση και πιο σύνθετες γνωστικές ικανότητες του νηπίου.**

Καθώς λείπει η αίσθηση του κινδύνου και σε συνδυασμό με την τάση για διαρκή εξερεύνηση, το νήπιο μπαίνει σε αυξημένο κίνδυνο για ατυχήματα στο σπίτι ή σε εξωτερικούς χώρους. Θα προσπαθήσει να δοκιμάσει οτιδήποτε είναι διαθέσιμο και προσιτό.

Σε σχέση με τη **σωματική ανάπτυξη** έχει περίπου τριπλασιάσει το βάρος γέννησης. Ο εγκέφαλος αναπτύσσεται ταχύτατα και στο τέλος του πρώτου χρόνου φθάνει τα 2/3 του βάρους του εγκεφάλου

ενός ενήλικα. Από το πρώτο έτος και μετά, ο ρυθμός ανάπτυξης μειώνεται ως το επόμενο άλμα ανάπτυξης το οποίο λαμβάνει χώρα κατά την έναρξη της εφηβείας.

Στην ηλικία αυτή το παιδί αρχίζει να μαθαίνει και να εμπλέκεται πιο ενεργά σε **παιχνίδια αλληλεπίδρασης**. Για παράδειγμα, μαθαίνει ότι ρίχνοντας τα τουβλάκια από το καθισματάκι φαγητού, το πρόσωπο φροντίδας θα τα μαζέψει και θα τα επιστρέψει σε αυτό. Έτσι, επαναλαμβάνει αυτό το παιχνίδι ξανά και ξανά. Δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον για κοινωνικά παιχνίδια όπως το “κουκου-τσα” και το “κόλλα το”. Καθώς πλέον είναι πιο κινητικό, δεν κρύβεται μόνο πίσω από τις χουφτίτσες του, αλλά και πίσω από τις κουρτίνες, τα έπιπλα ή κάτω από τα σεντόνια και εμπλέκεται σε ένα ατελείωτο παιχνίδι χαράς και αλληλεπίδρασης.

Στην ηλικία των 12–15 μηνών, το νήπιο απασχολείται για αρκετές ώρες με το παιχνίδι και την **εξερεύνηση αντικειμένων**. Καθώς παίζει αρχίζει να αντιλαμβάνεται τη σχέση **αιτίου-αποτελέσματος** και προσπαθεί να επιλύσει μικρά προβλήματα με τη μέθοδο **δοκιμής-σφάλματος** π.χ. ποιό κουμπί πρέπει να πατήσει στο μουσικό του παιχνίδι για να λειτουργήσει. Μαθαίνει τη σχέση και τη χρήση των κοινών αντικειμένων και αρχίζει να επιδεικνύει τη λειτουργία τους. Παίζει **λειτουργικά** με τα παιχνίδια του και προσπαθεί συνεχώς, με την έντονη δραστηριότητά του, να ασκήσει έλεγχο πάνω στους ανθρώπους και τα πράγματα γύρω του.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης κατά τον 1^ο χρόνο ζωής

Λεπτή κινητικότητα και οπτική αντίληψη

Κοιτάζει προς το σωστό σημείο ψάχνοντας παιχνίδι που χάνεται από το οπτικό του πεδίο.

Χρησιμοποιεί ώριμη λαβή σύλληψης των αντικειμένων. Μπορεί και συλλαμβάνει τα μικρά αντικείμενα ανάμεσα στον αντίχειρα και το άκρο του δείκτη (σύλληψη δαγκάνας “pincer grasp”). Κρατάει κύβους με τριποδική σύλληψη.

Η εκούσια ελευθέρωση ενός αντικειμένου δεν είναι πλήρως ανεπτυγμένη ακόμη. Μπορεί να αφήσει ένα αντικείμενο προς την επιθυμητή κατεύθυνση αλλά με πολύ κόπο. Συνήθως ρίχνει τα αντικείμενα στο πάτωμα και τα παρακολουθεί να πέφτουν.

Τοποθετεί αντικείμενα σε κουτί και ένα κύκλο «κουλούρι» στην κατάλληλη εσοχή.

Δείχνει ένα αντικείμενο με τον δείκτη.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Παίζει παιχνίδια αλληλεπίδρασης π.χ. «κουκου-τσα», «κόλλα το».

Μιμείται δραστηριότητες.

Βάζει στα χέρια των γονέων ένα βιβλίο για να το δουν μαζί.

Γνέφει αντίο.

Έχει ισχυρή προσκόλληση με τον γονέα ή το πρόσωπο φροντίδας και δείχνει δυσφορία στον αποχωρισμό.

Δείχνει φόβο σε κάποιες καταστάσεις ή πρόσωπα.

Έχει αγαπημένα αντικείμενα και πρόσωπα.

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Αρχίζει να δείχνει με τον δείκτη για να ζητήσει αυτό που θέλει (πρωτο-προστακτικό δείξιμο).

Ακολουθεί λεκτική εντολή που συνοδεύεται από χειρονομία.

Λέει 1-2 λέξεις με νόημα (αντικείμενα ή άτομα του περιβάλλοντός του).

Λέει επιφωνήματα όπως «ου!», «ω!», προσπαθεί να επαναλάβει λέξεις που ακούει.

Φωνοποιεί και χειρονομεί ταυτόχρονα.

Ακούγεται σαν να μιλάει με προσωδία και νόημα.

Προοδευτικά χρησιμοποιεί σύνθετη ιδιόγλωσσα με ποικιλία ήχων και τονισμό.

Γνωστική ανάπτυξη

Ακολουθεί απλές εντολές.

Αναγνωρίζει πρόσωπα όταν το ρωτάνε «που είναι ο.....».

Τοποθετεί αντικείμενα σε κουτί.

Τρώει με τα χέρια, πίνει από κύπελλο.

Χτυπάει το κουτάλι μέσα στο κύπελλο.

Σηκώνει το καπάκι κουτιού για να βρει ένα παιχνίδι.

Βρίσκει παιχνίδι κρυμμένο κάτω από κύπελλο.

Μπορεί να συγκεντρωθεί για αρκετό χρόνο σε μια δραστηριότητα.

Νηπιακή-Προσχολική ηλικία 2-5 ετών

Η ηλικία των 18 μηνών

Η συμπεριφορά ενός φυσιολογικού νηπίου αυτής της ηλικίας παρουσιάζει ποικίλες **αντιφάσεις**. Είναι χαρακτηριστικό ότι τη μια στιγμή παλεύει για την **ανεξαρτησία** του, χρησιμοποιώντας πρόσφατα αποκτηθείσες δεξιότητες, ενώ την επόμενη **προσκολλάται** γεμάτο φόβο στη μητέρα του επιστρέφοντας στη σταθερή βάση για ανεφοδιασμό που θα το ωθήσει σε νέα ταξίδια **αυτονομίας**.

Σε αυτή την ηλικία, από τη φύση τους, τα παιδιά ενδιαφέρονται περισσότερο για τις προσωπικές τους ανάγκες και τον εαυτό τους. Έτσι, το νήπιο των 18 μηνών αρνείται να μοιραστεί οτιδήποτε και δεν συνεργάζεται εύκολα. Βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου και δεν το ενδιαφέρει καθόλου τι σκέφτονται οι άλλοι γι' αυτό. Περνάει δηλαδή την περίοδο που χαρακτηρίζεται ως **εγωκεντρική**.

Η κατανόηση της *γλώσσας* αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς, φέρνοντας μαζί της και νέους τρόπους έκφρασης των εμπειριών και των συναισθημάτων, ενώ παράλληλα ανοίγει ένα νέο δρόμο για την κατανόηση των προσδοκιών των γονέων του. Παρόλο που οι επικοινωνιακές και κοινωνικές δεξιότητες αναπτύσσονται γρήγορα, το 18 μηνών νήπιο έχει σχετικά περιορισμένο λεξιλόγιο και τρόπους έκφρασης. Συνεπώς, το *όχι* που χρησιμοποιεί συχνά, σηματοδοτεί την επιθυμία του για αυτονομία και προσωπικές επιλογές, ενώ ο φαινομενικός αρνητισμός απορρέει στην πραγματικότητα από την ανάγκη ανάδυσης της προσωπικής του ταυτότητας. Μαθαίνοντας σιγά-σιγά την έννοια της επιλογής, το νήπιο γίνεται περισσότερο κατηγορηματικό σχετικά με τις επιθυμίες του και τις υποστηρίζει.

Από το μέσο του δεύτερου χρόνου κυριαρχεί πλέον το *συμβολικό παιχνίδι*, το οποίο και προοδευτικά αυξάνει σε πολυπλοκότητα και φαντασία. Στο απλό συμβολικό παιχνίδι (16–18 μήνες) τα μικρά νήπια αρχίζουν να χρησιμοποιούν μικρά παιχνίδια που αναπαριστούν αντικείμενα, όπως μικρά ψεύτικα μπιμπερό ή κουταλάκια για να ταΐσουν μια κούκλα-μωρό, ή ένα παιχνίδι-τηλέφωνο για να μιλήσουν. Στους 18–20 μήνες το συμβολικό παιχνίδι γίνεται *πιο σύνθετο*. Το μικρό νήπιο αρχίζει να αποδίδει στα αντικείμενα άλλες ιδιότητες και λειτουργίες από τις πραγματικές. Έτσι, παριστάνει το αεροπλάνο κάνοντας τα χέρια του φτερά ή παριστάνει με μια μπανάνα πως μιλάει στο τηλέφωνο. Αργότερα, το παιχνίδι του αρχίζει να έχει υπόθεση με αρκετές διαδοχικές πράξεις, π.χ. ταΐζει το μωρό-κούκλα, αλλάζει την πάνα του και το βάζει για ύπνο.

Προοδευτικά, βελτιώνεται ο *συντονισμός της όρασης με την κίνηση* και η *κιναίσθηση* συνολικά. Το νήπιο των 18 μηνών βιδώνει-ξεβιδώνει καπάκια με όλο και μεγαλύτερη ευκολία, χύνει νερό από ένα ποτήρι σε άλλο, γυρίζει πόμολα, μετακινεί άμμο από τα κουβαδάκια. Μπορεί να χτίζει πύργους με 3-4 κύβους, να μουντζουρώνει με ένα μολύβι, να κάνει απλές ενσφηνώσεις ή παζλ.

Αντιλαμβάνεται όλο και πιο πολύ τη *σχέση αιτίου-αιτιατού* και έτσι πατάει το κουμπί που πρέπει ή κουρδίζει προκειμένου ένα παιχνίδι να αρχίσει τη λειτουργία του. Σιγά-σιγά μπορεί να *λύσει ένα πρόβλημα* με το μυαλό του και όχι μόνο δοκιμάζοντας, όπως έκανε μέχρι τώρα. Καθώς μάλιστα η ικανότητα της μνήμης αναπτύσσεται, ένα σωρό ικανότητες αποθηκεύονται ως σταθερή πια γνώση.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης κατά τον 18^ο μήνα ζωής

Λεπτή κινητικότητα

Φτιάχνει πύργο με 3-4 κύβους.

Παλαμιαία σύλληψη μολυβιού. Αρχίζει να μιμείται γραμμές.

Τρώει μόνο του με κουτάλι.

Πίνει από κύπελλο.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Δείχνει αγάπη σε οικεία του πρόσωπα όπως οι γονείς.

Δείχνει με το δείκτη του στους άλλους κάτι που του προκαλεί ενδιαφέρον (πρωτο-δηλωτικό δείξιμο).

Φέρνει αντικείμενα ή παιχνίδια στον γονέα για να τα επιδείξει ή να μοιραστεί την εμπειρία μαζί του.

Του αρέσει να δίνει πράγματα στους άλλους ενώ παίζει.

Μπορεί να φοβάται τους ξένους.

Μπορεί να προσκολλάται στον γονέα όταν αντιμετωπίζει νέες καταστάσεις.

Εξερευνά μόνο του, αλλά με τον γονέα σε μικρή απόσταση για επιβεβαίωση.

Μπορεί να έχει εκρήξεις θυμού.

Ξεκινάει να δείχνει ντροπή, όπως όταν κάνει λάθος και αρχίζει να αισθάνεται κτητικότητα.

Παίζει απλό συμβολικό παιχνίδι, π.χ. παριστάνει ότι μιλάει στο τηλέφωνο, ότι οδηγεί αυτοκίνητο, σκουπίζει, ξεσκονίζει κ.ά.

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Φωνοποιεί και χειρονομεί ταυτόχρονα.

Λέει περίπου 5 λέξεις με νόημα.

Κατανοεί τουλάχιστον 50 λέξεις.

Χρησιμοποιεί το δείκτη του για να δείξει κάτι που θέλει.

Λέει ή γνέφει “όχι”.

Εκτελεί απλές εντολές.

Δείχνει οικεία του πρόσωπα όταν του ονοματίζονται.

Αναγνωρίζει αντικείμενα σε εικόνες.

Γνωστική ανάπτυξη

Γνωρίζει τη χρήση καθημερινών απλών αντικειμένων π.χ. τηλέφωνο, βούρτσα, κουτάλι.

Δείχνει για να τραβήξει την προσοχή των άλλων.

Μπορεί να δείχνει μέρη του σώματός του.

Ακολουθεί απλές εντολές χωρίς υπόδειξη με χειρονομίες, π.χ. φέρε τα παπούτσια.

Δείχνει ενδιαφέρον σε κούκλες ή λούτρινα αρκουδάκια, προσποιούμενο ότι τα αγκαλιάζει ή τα ταΐζει.

Η ηλικία των 2,5 χρόνων

Εντυπωσιακές *αλλαγές παρουσιάζονται στο νοητικό, γλωσσικό και κοινωνικο-συναισθηματικό* πεδίο. Ο αδρός και λεπτός *κινητικός συντονισμός* ωριμάζουν. Η πρόοδος, αν και επιτελείται με βραδύτερο ρυθμό, είναι πιο ποικίλη και επηρεάζεται περισσότερο από την άσκηση και την εμπειρία και λιγότερο από την ωρίμανση. Θεαματική είναι η ανάπτυξη της γλώσσας και της επικοινωνίας. Στη φάση αυτή της ραγδαίας κατάκτησης της γλώσσας και του λεξιλογίου, πολλά παιδιά αντιγράφουν ό,τι ακούνε και το επαναλαμβάνουν δυνατά σαν να «ξαναπαίζουν» νοητικά ό,τι άκουσαν, κάτι που τα βοηθά να καταλάβουν καλύτερα. Η γλωσσική κατανόηση υπερέχει πολύ του εκφραστικού λόγου και επιτρέπει στο παιδί να παρακολουθεί ιστορίες που του διαβάζουν ή να ακολουθεί σχετικά σύνθετες οδηγίες με δύο ως τρία βήματα. Χρησιμοποιεί τουλάχιστον 200 λέξεις, όμως η ομιλία του παρουσιάζει έντονη ανωριμότητα στην άρθρωση και στη δομή της πρότασης. Ωστόσο, ο λόγος του, αν και συχνά τηλεγραφικός, είναι έτσι δομημένος που δεν αποτελεί απλώς μίμηση του λόγου των ενηλίκων, αλλά δείχνει κατανόηση των γλωσσικών κανόνων.

Μπορεί να λύσει κάποια προβλήματα νοητικά με τη μέθοδο της *δοκιμής και του σφάλματος* χωρίς να χρειάζεται να χειρίζεται τα ίδια τα αντικείμενα. Αρχίζει να αντιλαμβάνεται τις σχέσεις των αντικειμένων και τη σημασία των αριθμών. Αντιλαμβάνεται όλο και πιο καθαρά *τη σχέση αιτίου-αποτελέσματος* και έτσι ενδιαφέρεται περισσότερο για κουρδιστά παιχνίδια ή συσκευές που αναβοσβήνουν. Προοδευτικά, το παιχνίδι του γίνεται πιο σύνθετο, με μια σειρά διαδοχικών ενεργειών που έχουν *λογική συνάφεια*.

Μιμείται και προσποιείται τη συμπεριφορά άλλων μελών της οικογένειας, υποδύεται ρόλους ταΐζοντας την κούκλα, μιλώντας στο τηλέφωνο, σκουπίζοντας το πάτωμα, οδηγώντας αυτοκίνητο και αυτό το βοηθάει να μάθει να μπαίνει στη θέση του άλλου.

Δεν μπορεί ακόμα *να παίζει με τα άλλα παιδιά*. Παίζει δίπλα τους και συνήθως αρνείται να μοιραστεί τα παιχνίδια του.

Το παιδί είναι *εγωκεντρικό* και έχει την αίσθηση πως οτιδήποτε συμβαίνει στον κόσμο είναι συνέπεια των δικών του πράξεων. Αντιλαμβάνεται τον κόσμο σχεδόν αποκλειστικά μέσα από τις δικές του επιθυμίες και ανάγκες. Επειδή αδυνατεί να κατανοήσει πως αισθάνεται κάποιος άλλος, υποθέτει ότι οι άλλοι σκέφτονται και αισθάνονται όπως το ίδιο.

Σιγά-σιγά, εκφράζει *έυρος συναισθημάτων*, δείχνει ντροπή ή αμηχανία και αρχίζει να χρησιμοποιεί λέξεις που εκφράζουν συναισθήματα. Μπορεί να αποκωδικοποιήσει τις συναισθηματικές εκφράσεις των άλλων. Αρχίζει να εκδηλώνει ενσυναίσθηση (δείχνει να στενοχωριέται όταν κάποιος πονάει).

Παρακολούθηση της ανάπτυξης

Αδρή κινητικότητα

Τρέχει με ευκολία.

Ανεβαίνει τη σκάλα μόνο του –ενώ στηρίζεται– εναλλάσσοντας τα πόδια. Κατεβαίνει με δύο πόδια σε κάθε σκαλί.

Πηδάει από το τελευταίο σκαλί και με τα δύο πόδια.

Κλωτσάει την μπάλα με επιδεξιότητα.

Πετάει την μπάλα στο ύψος του σώματός του αδέξια.

Λεπτή κινητικότητα

Αρχίζει να εδραιώνεται η πλευρίωση.

Κατασκευάζει πύργο με τουλάχιστον επτά κύβους.

Κρατάει μολύβι συνήθως με ανώριμο τρόπο.

Αντιγράφει κάθετη γραμμή.

Μιμείται οριζόντια γραμμή.

Βιδώνει, ξεβιδώνει καπάκια, γυρίζει πόμολα.

Γνωστική ανάπτυξη

Δείχνει τα μέρη του σώματός του.

Ταιριάζει σχήματα και χρώματα.

Συναρμολογεί παζλ 3-4 κομματιών.

Αναγνωρίζει τον εαυτό του σε φωτογραφίες.

Γνωρίζει τι κάνουν τα ζώα και οι άνθρωποι (το πουλί πετάει, ο άνθρωπος μιλάει).

Θυμάται και τραγουδάει παιδικά τραγουδάκια.

Γλωσσική ανάπτυξη/Επικοινωνία

Αντιληπτικός λόγος

Εκτελεί εντολές με 2 μέρη.

Δείχνει τα περισσότερα μέρη του σώματος.

Αναγνωρίζει αντικείμενα σε εικόνες.

Κατανοεί αντωνυμίες (εμένα, εσένα, αυτός).

Κατανοεί την έννοια του «μόνο ένα».

Κατανοεί λέξεις που εκφράζουν δράση (τρώει, τρέχει, παίζει).

Κατανοεί την έννοια του μεγέθους (μεγάλο/μικρό).

Αντιλαμβάνεται τις σχέσεις των πραγμάτων στο χώρο (πάνω, κάτω, μέσα).

Εκφραστικός λόγος

Η ηχολαλία και η βρεφική jargon έχουν υποχωρήσει.

Γνωρίζει το όνομά του και το φύλο του.

Χρησιμοποιεί μεγάλη ποικιλία προτάσεων τριών ως τεσσάρων λέξεων.

Συνεχώς ρωτάει «πώς», «ποιος» και «γιατί».

Χρησιμοποιεί αντωνυμίες όπως «εγώ», «εσύ», «μου» και τον πληθυντικό ορισμένων λέξεων.

Ονοματίζει σχεδόν όλα τα κοινά αντικείμενα και τις εικόνες που απεικονίζουν γνωστά πρόσωπα και αντικείμενα.

Απαγγέλει μέρη από γνωστές ιστορίες ή παιδικά τραγουδάκια, με συνοδεία κινήσεων.

Περίπου το 50% της ομιλίας του είναι κατανοητό από το περιβάλλον.

Μερικές φορές τραυλίζει όταν βιάζεται.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Προοδευτικά κατακτά την ανεξαρτησία του σε καθημερινές δραστηριότητες π.χ. χρησιμοποιεί καλά το κουτάλι και ίσως το πιρούνι, γδύνεται.

Δυσκολεύεται να ελέγξει τον εαυτό του και να αναβάλει την επιθυμία της στιγμής.

Μιμείται τους άλλους και κυρίως τους ενήλικες και τα μεγαλύτερα παιδιά.

Στρέφεται στον ενήλικα για να ελέγξει καταστάσεις ή να πληροφορηθεί για αυτές (κοινωνική αναφορά).

Διατηρεί περισσότερο την προσοχή του σε μια δραστηριότητα.

Το παιχνίδι του με τα άλλα παιδιά είναι κυρίως παράλληλο αλλά σιγά-σιγά αρχίζει να συναλλάσσεται σε παιχνίδια όπως κυνηγητό.

Είναι ανταγωνιστικό και συνεχώς θέλει να επιβεβαιώνεται. Συχνά συγκρούεται με τα αδέρφια του.

Το παιχνίδι του γίνεται όλο και πιο σύνθετο: Κατανοεί τη σημασία της προσποίησης (προσποιείται πως πονάει, πεινάει κλπ ή πως ένα αντικείμενο είναι κάτι άλλο π.χ. πως ένα καλάμι είναι «άλογο» και ένα σπιρτόκουτο «αυτοκινητάκι»).

Παίζει παιχνίδι ρόλων (βάζει την κούκλα για ύπνο, οδηγεί αυτοκινητάκι και εναλλάσσει ρόλους όπως γιατρός-άρρωστος, μαμά-μωρό).

4^{ος} χρόνος ζωής

Το τετράχρονο παιδί εκδηλώνει ακούραστη ενεργητικότητα, δυναμισμό. Η περιέργειά του σε συνδυασμό με τη ραγδαία ανάπτυξη της γλώσσας και της κινητικότητας διευρύνουν τον κόσμο του και του δίνουν *αίσθηση ανεξαρτησίας*. Μπορεί πια να ντύνεται και να γδύνεται, να πηγαίνει στην

τουαλέτα. Νοιώθει μεγαλύτερο από την ηλικία του. Αν και η σκέψη του παραμένει εγωκεντρική, είναι **ευαίσθητο στα αισθήματα** των άλλων. Αναγνωρίζει τη χαρά, τη λύπη, τον θυμό, το άγχος, και τον φόβο στους άλλους όπως και στον εαυτό του.

Συνεργάζεται στο παιχνίδι και **αναπτύσσει φιλίες** με τους συνομηλίκους του. Είναι ένας απολαυστικός συνομιλητής που συμμετέχει σε μια ιστορία καθώς την αφηγείται και μπορεί να διηγηθεί μια πρόσφατη εμπειρία. Συχνά απαιτεί να μάθει γιατί, τι, πότε και πώς. **Οι λεκτικές ικανότητες** βρίσκονται σε πλήρη άνθηση και του επιτρέπουν να αλληλεπιδρά με επιτυχία και με άτομα πέραν της οικογένειας.

Η τηλεόραση, τα παιχνίδια στον υπολογιστή, ακόμη και τα εκπαιδευτικά βίντεο εντυπωσιάζουν πολύ τα παιδιά και οφείλουν να μπουν όρια από τους γονείς. Αρχίζει να διερευνά **πολλές βασικές έννοιες** όπως χρονικές, σχέσεις μεγεθών και τι σημαίνει να μετράει. Γνωρίζει τα ονόματα διαφόρων γεωμετρικών σχημάτων.

Προσπαθεί να ανακαλύψει το πώς και το γιατί λειτουργούν τα πράγματα, τον τρόπο που λειτουργούν. Παρατηρεί τις επιπτώσεις των πράξεών του στην οικογένεια, τις αντοχές των άλλων. Στην προσπάθειά του να μάθει τι περιμένουν οι γονείς του από το ίδιο και ποιός είναι ο σωστότερος τρόπος να αλληλεπιδρά κοινωνικά, προκαλεί συνεχώς. Παρόλα αυτά, ανταποκρίνεται πολύ θετικά στον έπαινο και στην ύπαρξη σαφών κανόνων.

Η ενασχόληση με τη **σεξουαλικότητα** είναι χαρακτηριστική σε αυτή την ηλικία. Το παιδί έχει μεγάλη περιέργεια για το σώμα του αλλά και για το αντίθετο φύλο. Παράλληλα, αρχίζει να γίνεται ντροπαλό και να επιθυμεί τον προσωπικό του χώρο

Με το τέλος του 3ου χρόνου, υπάρχει σαφής προτίμηση για τους ρόλους του αγοριού ή του κοριτσιού. Αρχίζουν να δείχνουν διαφορετικές συμπεριφορές ανάλογα με το φύλο τους π.χ. στο ντύσιμο και στο παιχνίδι, κι είναι περισσότερο ενήμερα των ανατομικών διαφορών των γεννητικών οργάνων.

Η **ανάπτυξη της ηθικής** αποτελεί βασικό πυρήνα της διαδικασίας κοινωνικοποίησης του παιδιού. Η ηθική ανάπτυξη επιτυγχάνεται σταδιακά μέσω της ταύτισης με τους γονείς (μιμούνται και υιοθετούν πρότυπα συμπεριφοράς) και βέβαια της γνωστικής ανάπτυξης. Το τετράχρονο παιδί έχει μια εξαιρετικά απλουστευμένη αντίληψη του καλού και του κακού. Κατανοεί τους κανόνες αλλά ακόμα τους παραβιάζει, ιδίως όταν βρίσκεται κάτω από πίεση. Η κρίση του για το τι είναι καλό και τι είναι κακό βασίζεται στη σκέψη του να αποφύγει την τιμωρία ή να εξασφαλίσει την επιβράβευση.

Αναγνωρίζει τη διαφορά μεταξύ αλήθειας και φαντασίας, αλλά δεν λέει πάντα όλη την αλήθεια. **Ανακριβής λόγος** είναι σωστότερο από **ψέμα** σε αυτήν την ηλικία.

Το παιδί αυτής της ηλικίας αναγνωρίζει τα δικαιώματα των άλλων, αλλά δεν τα σέβεται πάντα γιατί οι δικές του ανάγκες είναι πιο σημαντικές. Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας είναι ασαφές, έτσι όταν ένα τετράχρονο παιδί πάρει κάτι δεν θεωρεί ότι το κλέβει.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης κατά το 4^ο έτος ζωής

Κινητική ανάπτυξη

Αδρή κινητικότητα

Ανεβοκατεβαίνει σκάλες σαν ενήλικας (πόδι-σκαλί).

Τρέχει με έλεγχο και σταθερότητα.

Οδηγεί ποδήλατο με βοηθητικές ρόδες.

Ισορροπεί στο πόδι της προτίμησής του για 3 δευτερόλεπτα.

Δείχνει όλο και μεγαλύτερη επιδεξιότητα σε παιχνίδια μπάλας (πέταγμα, πιάσιμο, αναπήδηση, κλώσημα).

Λεπτή κινητικότητα

Πλένει τα δόντια του.

Γδύνεται μόνο του και ντύνεται με λίγη βοήθεια.

Χρησιμοποιεί καλά το πιρούνι.

Αντιγράφει γέφυρα από μοντέλο.

Χτίζει με έξι κύβους σκάλα με τρία σκαλιά μετά από επίδειξη.

Μιμείται διαδοχικές κινήσεις (δοκιμασία αντίχειρα-δακτύλου και για τα δύο χέρια).

Κρατάει και χρησιμοποιεί μολύβι με καλό έλεγχο.

Αντιγράφει σταυρό και τετράγωνο.

Σχεδιάζει άνθρωπο με κεφάλι, πόδια, κορμό, χέρια.

Κόβει με το ψαλίδι.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Αρχίζει να αντιλαμβάνεται και να υιοθετεί τη συμπεριφορά που αναμένεται για το φύλο του στο παιχνίδι, την κίνηση, τη γλώσσα που χρησιμοποιεί.

Ασχολείται με παιχνίδι προσποίησης, μεταμφιέσεις. Το παιχνίδι του περιέχει περιπέτειες, χαρακτήρες από βιβλία ή τηλεόραση, καθημερινά γεγονότα.

Παίζει σε ομάδα παιδιών.

Έχει προοδευτικά αυξανόμενη κοινωνική κατανόηση π.χ. περιμένει τη σειρά του, μοιράζεται.

Εκφράζει συναισθήματα μέσα από παιχνίδι φαντασίας.

Κατανοεί τις αιτίες και τις συνέπειες των συναισθημάτων του.

Χρησιμοποιεί το συναίσθημα για να διαπραγματευθεί.

Αρχίζει να διαχειρίζεται τα συναισθήματά του για κοινωνικούς λόγους, π.χ. χαμογελάει ευγενικά ακόμα και αν έχει απογοητευθεί από το δώρο που πήρε, παραμένει ανέκφραστο εάν δεν θέλει να δείξει αρνητικά συναισθήματα.

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Ακολουθεί σύνθετες εντολές.

Κατανοεί και χρησιμοποιεί απλές έννοιες χρόνου και τόπου.

Αναγνωρίζει επιθετικούς προσδιορισμούς.

Παρακολουθεί παραμύθια.

Λέει το επίθετο και την ηλικία του.

Τραγουδάει παιδικά τραγούδια, απαγγέλει ποιήματα.

Μπορεί να διηγείται με συνοχή πρόσφατα γεγονότα και εμπειρίες.

Προφορικός λόγος κατανοητός. Αντικαθιστά ή παραλείπει σύμφωνα, ιδίως όταν βρίσκονται σε σύμπλεγμα συμφώνων.

Χρησιμοποιεί 300–1000 λέξεις και λέξεις που περιγράφουν συναισθήματα.

Σωστή χρήση αντίθετων λέξεων (μεγάλο-μικρό, περισσότερο-λιγότερο).

Γνωστική ανάπτυξη

Ονοματίζει τουλάχιστον τέσσερα χρώματα

Γνωρίζει το φύλο και των φύλων των άλλων

Παίζει επιτραπέζια παιχνίδια και παιχνίδια με κάρτες

Ζωγραφίζει άνθρωπο με τουλάχιστον 4 μέρη

Λέει τι πρόκειται να γίνει μετά σε μια ιστορία

Μπορεί να αριθμήσει 10 αντικείμενα.

Η ηλικία των 5-6 ετών

Σε αυτή την ηλικία το παιδί αρχίζει να μπορεί να **αποχωρίζεται πιο εύκολα και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα τους γονείς του**, ειδικά αν έχει παρακολουθήσει κάποιο πλαίσιο προσχολικής αγωγής (παιδικό σταθμό ή προνήπιο). Μαθαίνει να ακολουθεί κανόνες και οδηγίες και μπορεί να συμμετέχει σε ομαδικές δραστηριότητες. Το παιχνίδι του γίνεται πιο συνεργατικό και μαθαίνει να περιμένει τη σειρά του και να μοιράζεται. Ταυτόχρονα, το φανταστικό παιχνίδι γίνεται όλο και πιο

σύνθετο και το παιδί χαίρεται να υποδύεται φανταστικούς ήρωες, καταλαβαίνοντας τη διαφορά μεταξύ φανταστικού και πραγματικού.

Το παιδί των 5 ετών μπορεί να εκφράσει ένα ευρύ πεδίο **συναισθημάτων**. Μαθαίνει να ελέγχει τα συναισθήματά του ανάλογα με την κατάσταση και αντιλαμβάνεται τις συναισθηματικές αποχρώσεις των κοινωνικών συναλλαγών. Είναι λιγότερο εγωκεντρικό και δείχνει ενδιαφέρον και συμπάθεια για τους άλλους.

Μιλάει πλέον πολύ καθαρά και ο **λόγος του** είναι πλήρως καταληπτός από τους άλλους. Μπορεί να διηγηθεί μια απλή ιστορία ή τις εμπειρίες της ημέρας χρησιμοποιώντας προτάσεις με σωστή δομή και οργάνωση. Χρησιμοποιεί σωστά προθέσεις, χρόνους, αριθμούς (ενικό-πληθυντικό) και εμπλουτιστικά του λόγου. Έχει πλούσιο λεξιλόγιο, καλή κατανόηση και εκτελεί ακόμη πιο σύνθετες εντολές.

Οι **γνωστικές δεξιότητες** αναπτύσσονται γρήγορα και ο τρόπος σκέψης γίνεται πιο λογικός και επαγωγικός. Το παιδί των 5 χρόνων είναι ιδιαίτερα ικανό στην ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση, αν και μπορεί να δυσκολεύεται να καταλάβει ότι ένα αντικείμενο μπορεί να έχει περισσότερα από ένα χαρακτηριστικά. Αρχίζει να αντιλαμβάνεται τη ροή του χρόνου και τις χρονικές έννοιες (πριν-μετά, σήμερα-χθες-αύριο), καθώς και τη χρονική διαδοχή των γεγονότων.

Η **βραχύχρονη και μακροπρόθεσμη μνήμη** αναπτύσσεται σε ικανοποιητικό βαθμό και το παιδί μπορεί να απομνημονεύσει ακουστικά και οπτικά ερεθίσματα π.χ. μια σειρά από 4 αριθμούς ή μια σειρά από εικόνες γνωστών αντικειμένων.

Οι **γενικές γνώσεις** για πράγματα που χρησιμοποιεί καθημερινά, όπως τα χρήματα και το φαγητό, εμπλουτίζονται συνεχώς.

Μπορεί να **ζωγραφίσει** έναν άνθρωπο με 6 τουλάχιστον μέρη σώματος (συνήθως 8 με 10) και μετρά σωστά 10 ή και περισσότερα αντικείμενα. Γνωρίζει περίπου 10 χρώματα.

Προοδευτικά, η **ικανότητα εστίασης της προσοχής** του παιδιού βελτιώνεται, ενώ μειώνεται η παρορμητικότητα και η αυξημένη κινητικότητα των προηγούμενων χρόνων, διευκολύνοντας έτσι τη διαδικασία της μάθησης. Η ικανότητα του παιδιού να συγκεντρώνεται σε μια δραστηριότητα και να δέχεται υποδείξεις την ώρα που παίζει, σχετίζεται με τον τρόπο που είναι πιθανό να ανταποκρίνεται και μέσα στη σχολική τάξη.

Οι **κινητικές ικανότητες** συνεχίζουν να βελτιώνονται και έτσι το παιδί των 5 χρόνων μπορεί να χοροπηδά με διάφορους τρόπους, να πηδά σε μεγαλύτερη απόσταση και να σκαρφαλώνει. Στέκεται στο ένα πόδι για τουλάχιστον 5 δευτερόλεπτα και κάνει 5 βήματα στο ένα πόδι. Μπορεί να υποστηρίξει την κίνηση στην κούνια και μαθαίνει να κάνει τούμπες.

Αντίστοιχα εξελίσσεται και η **λεπτή κινητικότητα**. Ο τρόπος που πιάνει το μολύβι είναι πιο ώριμος, χρησιμοποιώντας τη δυναμική τριποδική σύλληψη και η κίνηση του μολυβιού γίνεται από τα δάκτυλα και όχι από τον καρπό ή τον πήχη. Με τον κατάλληλο οπτικο-κινητικό συντονισμό μπορεί και

αντιγράφει τρίγωνο, γράφει το όνομά του και χρησιμοποιεί καλά το ψαλίδι. Στην ηλικία αυτή πρέπει να έχει εδραιωθεί η **πλευρίωση**.

Τα περισσότερα παιδιά στην ηλικία των 5 ετών **ελέγχουν τους σφιγκτήρες**, τόσο την ημέρα όσο και τη νύχτα. Υπάρχει όμως ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών, 15–20% που δεν έχει αποκτήσει την ικανότητα ελέγχου της ούρησης κατά τη διάρκεια της νύχτας (πρωτοπαθής νυχτερινή ενούρηση). Πρόκειται για μια κατάσταση για την οποία δεν ευθύνεται το παιδί, συχνά σχετίζεται με κληρονομικότητα και με τη σωστή αντιμετώπιση υποχωρεί αυτόματα σε ποσοστό 15% κάθε χρόνο.

Παρακολούθηση της ανάπτυξης κατά τον 5^ο χρόνο ζωής

Κινητική ανάπτυξη

Αδρή κινητικότητα

Στέκεται στο ένα πόδι για τουλάχιστον 5 δευτερόλεπτα (5–10 sec).

Κάνει 5-10 βήματα κουτσό.

Πηδά προς τα πίσω με τα πόδια ενωμένα.

Κάνει κούνια μόνο του και σκαφαλώνει.

Κατεβαίνει τις σκάλες με άνεση αλλάζοντας τα πόδια.

Μπορεί να πηδήξει τρέχοντας πάνω από μισό μέτρο.

Πετά και πιάνει μπάλα.

Λεπτή κινητικότητα

Ωριμη σύλληψη του μολυβιού (δυναμική τριποδική).

Αντιγράφει τετράγωνο, τρίγωνο και άλλα γεωμετρικά σχήματα.

Μπορεί να γράψει μερικά γράμματα ή αριθμούς.

Μπορεί να γράψει το όνομά του.

Κόβει με το ψαλίδι.

Χρησιμοποιεί καλά πιρούνι και κουτάλι και μερικές φορές το μαχαίρι τραπέζιου π.χ. για να απλώσει μαρμελάδα στο ψωμί.

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Μπορεί να δέχεται κανόνες.

Δείχνει ενδιαφέρον και συμπάθεια για τους άλλους.

Δείχνει περισσότερη ανεξαρτησία, π.χ. μπορεί να επισκεφτεί το γειτονικό διαμέρισμα μόνο του (χρειάζεται ακόμα επίβλεψη από ενήλικα).

Οι φιλίες αρχίζουν να γίνονται σημαντικές. Θέλει να ευχαριστεί τους φίλους του και να μοιάζει με τους φίλους του.

Το παιχνίδι του είναι πιο συνεργατικό.

Μερικές φορές είναι απαιτητικό και κάποιες φορές πολύ συνεργάσιμο.

Μπορεί να αντιληφθεί τη διαφορά μεταξύ φανταστικού και πραγματικού.

Επικοινωνία/Γλωσσική ανάπτυξη

Μιλάει καθαρά.

Μπορεί να διηγηθεί μια απλή ιστορία χρησιμοποιώντας ολοκληρωμένες προτάσεις και έχοντας αρχή, μέση και τέλος.

Χρησιμοποιεί σωστά τον παρελθόντα και μέλλοντα χρόνο καθώς και τον πληθυντικό αριθμό.

Χρησιμοποιεί περισσότερες από 2000 λέξεις.

Μπορεί να προσδιορίσει απλές έννοιες.

Μπορεί να επαναλάβει μια πρόταση με 6 έως 8 λέξεις.

Λέει το ονοματεπώνυμό του και τη διεύθυνσή του.

Απαντά σε ερωτήσεις που ξεκινούν με «γιατί».

Γνωστική ανάπτυξη

Μετράει 10 ή περισσότερα αντικείμενα.

Μπορεί να ζωγραφίσει έναν άνθρωπο με τουλάχιστον 6 μέρη σώματος.

Γνωρίζει 6 με 10 χρώματα.

Αναγνωρίζει κάποια γράμματα ή αριθμούς εκτός σειράς.

Καταλαβαίνει τις χρονικές έννοιες πριν-μετά, σήμερα-χθες-αύριο.

Επαναλαμβάνει μια σειρά από 4 αριθμούς (ακουστική μνήμη).

Γνωρίζει τις ημέρες της εβδομάδας (ακολουθίες).

Αυτοεξυπηρέτηση

Ντύνεται και ξεντύνεται μόνο του ή με ελάχιστη βοήθεια.

Χρησιμοποιεί την τουαλέτα μόνο του.

Πλένει τα δόντια του αποτελεσματικά.

Τρώει χωρίς βοήθεια.

Η ηλικία των 7-8 χρόνων (μέση παιδική ηλικία)

Τα χρόνια της μέσης παιδικής ηλικίας είναι μια τυπικά σταθερή περίοδος, χωρίς τις δραματικές αλλαγές στις σωματικές, γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δεξιότητες που υπήρχαν στα προηγούμενα αναπτυξιακά στάδια. Πρόκειται για μία σημαντική μεταβατική περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας τα παιδιά εξελίσσουν τις δεξιότητες που ανέπτυξαν στους διάφορους τομείς κατά την πρώιμη παιδική ηλικία και διαγράφουν μια αναπτυξιακή τροχιά προς την ώριμη ανεξαρτησία και αυτονομία. Το παιδί εγκαταλείπει το στενό περιβάλλον της οικογένειας και το ανέμελο παιχνίδι και εισέρχεται στο χώρο των ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων και της οργανωμένης εργασίας.

Η παρακολούθηση της ανάπτυξης κατά την ηλικία των 7-8 χρόνων

Κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη

Γίνεται περισσότερο ανεξάρτητο από τους γονείς και την οικογένεια.

Οι φιλίες γίνονται όλο και πιο σημαντικές. Επιλέγει φίλους από το ίδιο φύλο και χαίρεται τη συντροφιά τους. Οι γνώμες των φίλων του αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για το ίδιο.

Αναγνωρίζει και ευαισθητοποιείται περισσότερο απέναντι στα συναισθήματα των άλλων (ενσυναίσθηση).

Ξεπερνάει τους φόβους που είχε όταν ήταν μικρότερο, αλλά ακόμα μπορεί να το τρομάζει το άγνωστο.

Συμμορφώνεται με τις οδηγίες και αναγνωρίζει απόλυτα τη διαφορά μεταξύ σωστού και λάθους.

Αρχίζει να αισθάνεται ενοχή και ντροπή.

Επιθυμεί να εκτελεί σωστά ότι του ανατίθεται και μπορεί να απογοητευτεί αν δεν τα καταφέρει, αν και μπορεί να διαχειρίζεται καλύτερα την ήττα.

Γλωσσική και γνωστική ανάπτυξη

Βρίσκεται στο *στάδιο της συγκεκριμένης λογικής σκέψης* και κατακτά τη *λογική σκέψη*. Λαμβάνει υπόψη τους άλλους –κατάργηση της εγωκεντρικής επικοινωνίας– ενώ εμφανίζει ακόμη ελλείμματα στην αφηρημένη σκέψη.

Χρησιμοποιεί λεξιλόγιο μερικών χιλιάδων λέξεων, αφηγείται, διηγείται οργανώνοντας άρτια τον λόγο.

Είναι ικανό να καταλάβει την αιτιολόγηση και να πάρει σωστές αποφάσεις.

Γνωρίζει την ώρα, τις ημέρες, τους μήνες και τις εποχές.

Συγκεντρώνεται ικανοποιητικά στις σχολικές εργασίες.

Αναγνωρίζει σταθερά το δεξί και το αριστερό.

Μπορεί να διαβάσει, να γράφει και να επιλύει πιο σύνθετα προβλήματα.

Ο προσωπικός τρόπος μάθησης γίνεται εμφανής.

Κινητική ανάπτυξη

Αδρή κινητικότητα

Κάνει ποδήλατο χωρίς βοηθητικές ρόδες.

Αναπτύσσει κινητικές δεξιότητες, όπως να κάνει σχοινάκι, να τρέχει γρήγορα, να πιάνει την μπάλα, να κάνει τούμπες.

Κολυμπάει

Σκαρφαλώνει

Λεπτή κινητικότητα

Γράφει καλά και με μεγαλύτερη ταχύτητα.

Αντιγράφει ρόμβο κάθετα και οριζόντια.

Πρώιμη εφηβεία (11–14 ετών)

Χαρακτηρίζεται από την έναρξη της ενήβωσης και τη σταδιακή ανάπτυξη της ανεξαρτησίας από την οικογένεια. Τα παιδιά προσαρμόζονται σιγά-σιγά στις σωματικές αλλαγές, αναπτύσσουν περιέργεια γύρω από το σεξ, αποστασιοποιούνται συναισθηματικά από τους γονείς και αντικαθιστούν τη σχέση τους με την οικογένεια με τη σχέση με τους συνομηλίκους, κυρίως του ίδιου φύλου.

Ο έφηβος βιώνει με αγωνία τις ραγδαίες σωματικές αλλαγές. Η ασύγχρονη ανάπτυξη των διαφόρων μερών του σώματος, η αδεξιότητα στις κινήσεις, οι σωματικές οσμές και τα σιδεράκια που συχνά φοράει στα δόντια του, δημιουργούν αισθήματα αμηχανίας και ντροπής.

Η σεξουαλικότητα αφυπνίζεται. Αναζωπυρώνονται οι αιμομικτικές, σεξουαλικές και επιθετικές ενορμήσεις. Αναβιώνει η σεξουαλικότητα προς τον γονέα του αντίθετου φύλου. Οι έφηβοι κατακλύζονται από σεξουαλικές και επιθετικές φαντασιώσεις. Δείχνουν έντονο ενδιαφέρον για σεξουαλικά ζητήματα, αλλά συνήθως είναι σεξουαλικά ανενεργοί. Κουβεντιάζουν γύρω από σεξουαλικά θέματα, εκτονώνονται μέσα από πειράγματα προς το άλλο φύλο και βωμολοχίες, συγκρίνουν τα γεννητικά τους όργανα, αυνανίζονται. Η αδυναμία να λύσουν τις εσωτερικές συγκρούσεις που βιώνουν, συχνά οδηγεί σε εξιδανίκευση του άλλου φύλου και πλατωνικούς έρωτες.

Εκτός όμως από τη σεξουαλικότητα, οι ορμόνες, σε συνδυασμό με τις λειτουργικές αλλαγές που συμβαίνουν στον εγκέφαλο, επηρεάζουν και τη γενικότερη συμπεριφορά και κάνουν τον έφηβο ευσυγκίνητο, υπερευαίσθητο, νευρικό, με μεγάλη συναισθηματική αστάθεια. Άλλοτε είναι εκρηκτικά χαρούμενος και άλλοτε κακόκεφος, νωθρός, στα όρια της κατάθλιψης. Συχνά αποσύρεται στον εαυτό του, μένει ώρες κλειδωμένος στο δωμάτιό του. Άλλοτε είναι ανήσυχος, εύθικτος, ευέξαπτος, ζηλότυπος και εριστικός με τα αδέρφια του. Αυτές οι συνεχείς και απότομες αλλαγές στη διάθεση, του απορροφούν την ενεργητικότητα. Δυσκολεύεται να συγκεντρωθεί και νοιώθει κουρασμένος και απρόθυμος να ολοκληρώσει τις σχολικές εργασίες, με αποτέλεσμα απότομη πτώση στη σχολική επίδοση και συχνά σχολική αποτυχία.

Η ονειροπόληση, μια από τις πιο προσφιλείς ενασχολήσεις του εφήβου, δίνει διέξοδο στις έντονες συναισθηματικές εντάσεις. Ταυτίζεται με πρότυπα ηρώων που μάχονται με τις αντιξοότητες και νικάνε. Το ενδιαφέρον του μετατοπίζεται από τους γονείς προς τους φίλους. Οι παρέες είναι συνήθως του ίδιου φύλου. Μπορεί να ανήκει ταυτόχρονα σε πολλές διαφορετικές ομάδες. Κάποια παιδιά, κυρίως κορίτσια, υιοθετούν αντιδραστική και συχνά ανοιχτά εχθρική στάση προς το αντίθετο φύλο.

Στις προσωπικές φιλίες, τα κορίτσια διαφέρουν από τα αγόρια. Οι κοριτσίστικες φιλίες επικεντρώνονται στην ανταλλαγή εξομολογήσεων ενώ οι αγορίστικες εστιάζουν κυρίως σε κοινές δραστηριότητες και στην άμιλλα.

Παρότι οι φίλοι παίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο, τα παιδιά εξακολουθούν να περιμένουν από τους γονείς επιβεβαίωση, τρυφερότητα, βοήθεια στις σχολικές εργασίες και εξακολουθούν να απολαμβάνουν τις κοινές οικογενειακές εκδηλώσεις, τις εξόδους και τα παιχνίδια με την οικογένεια.

Η αλλαγή από το Δημοτικό σχολείο στο Γυμνάσιο, με πολλούς και εναλλασσόμενους καθηγητές, διαφορετικούς τρόπους διδασκαλίας, μεγάλο όγκο στη σχολική εργασία, νέους συμμαθητές, είναι δύσκολη και προκαλεί άγχος.

Η ανάγκη του εφήβου για εναντίωση στην εξουσία οδηγεί σε αρνητικές συμπεριφορές μέσα στην τάξη. Μιλάει με τους διπλανούς του, αδιαφορεί για το μάθημα, είναι αμελής, συχνά αγενής και δυσανασχετεί στην επιβολή περιορισμών.

Η ανάγκη του για εξερεύνηση μπορεί να οδηγήσει σε επιλογές που βάζουν σε κίνδυνο την υγεία του (κάπνισμα, αλκοόλ, βία).

Η μετάβαση από τη συγκεκριμένη σκέψη του παιδιού της σχολικής ηλικίας στην τυπική αφηρημένη σκέψη του εφήβου αρχίζει μετά το 12ο έτος και κατακτάται σταδιακά.

Μέση εφηβεία (14–17 ετών)

Ο ανταγωνισμός με τους γονείς οξύνεται. Οι έφηβοι αντιδρούν σε κάθε μορφής εξουσία. Αρχίζουν οι πρώτες σεξουαλικές επαφές.

Οι έφηβοι σε αυτήν τη φάση αποσύρουν τα αισθήματα θαυμασμού από τους γονείς. Αμφισβητούν την κρίση τους και τις αξίες τους. Στρέφονται προς τους συνομηλίκους οι οποίοι παίζουν τον ρόλο του υποκατάστατου της οικογένειας στην αναζήτηση ασφάλειας, αξιών και πηγών πληροφόρησης. Συχνά εκδηλώνουν θαυμασμό για κάποιον άλλο σημαντικό ενήλικα π.χ. έναν καθηγητή που λειτουργεί σαν γονεϊκό υποκατάστατο.

Οι παρέες έχουν γίνει πια μεικτές. Δημιουργούνται φιλίες ανάμεσα στα δύο φύλα. Ανταγωνίζονται τις αξίες και συνήθειες των μεγάλων αλλά υιοθετούν νέες συμβατικές συνήθειες όπως π.χ. το ίδιο ντύσιμο και κούρεμα, και γενικά συμμορφώνονται στην «εφηβική κουλτούρα». Οι ομάδες των συνομηλίκων ασκούν πιέσεις και συχνά οδηγούν τον έφηβο σε επικίνδυνες επιλογές (βίαιες ενέργειες, μη ασφαλές σεξ, σκασιαρχείο, παραβατικότητα).

Στρέφονται προς το άλλο φύλο για να εκφράσουν τη σεξουαλικότητά τους. Συχνά οι επαφές τους είναι αδέξιες, χωρίς τρυφερότητα και σε πολλές περιπτώσεις φτάνουν στην ολοκλήρωση.

Όψιμη εφηβεία (17–21 ετών)

Στο τελικό στάδιο της εφηβείας, στην όψιμη εφηβεία, ο νεαρός «ενήλικας» έχει διαγράψει μια πορεία 18 ολόκληρων ετών και έχει συσσωρεύσει γνώσεις και εμπειρίες που τον προετοιμάζουν για την τελική μετάβαση στην ενηλικίωση.

Οι βιολογικές αλλαγές της ήβης και η σωματική ωρίμανση έχουν, σε μεγάλο βαθμό, ολοκληρωθεί. Οι έντονες συγκρούσεις με το οικογενειακό περιβάλλον περιορίζονται και επέρχεται συμφιλίωση με τους γονείς. Γι' αυτό και πολλοί χαρακτηρίζουν την όψιμη εφηβεία ως τη δεύτερη, μετά την παιδική ηλικία, λανθάνουσα περίοδο της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης.

Η όψιμη εφηβεία θεωρείται το στάδιο της αποκρυστάλλωσης της προσωπικής και σεξουαλικής ταυτότητας.

Ο νεαρός ενήλικας είναι λιγότερο επικεντρωμένος στην εμφάνισή του. Στηρίζεται περισσότερο στον εαυτό του και λιγότερο στην οικογένεια ή στην ομάδα των συνομηλίκων. Αποκτά συναισθηματική αυτονομία. Δείχνει ενδιαφέρον και ανησυχία για τους άλλους και αναπτύσσει στενές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από αμοιβαιότητα και τρυφερότητα.

Η ένταξή του σε οργανώσεις ή πολιτικές ομάδες αποτελεί εισαγωγή στο κοινωνικό σύνολο.

Οι γνωστικές αλλαγές σε αυτήν την ηλικία συμβάλλουν στη σταθεροποίηση της εικόνας του εαυτού του. Η ικανότητα για αφηρημένη σκέψη τον βοηθά να μπει στη θέση των άλλων, να κατανοήσει την κατάστασή τους ώστε να μπορεί να αναπτύξει ώριμη σχέση μαζί τους. Φαντάζεται τις πολλές επιλογές και δυνατότητες του μέλλοντος. Συνειδητοποιεί τις μελλοντικές επιπτώσεις των πράξεών του. Αυτό σε συνδυασμό με τη μείωση της παρορμητικότητας σε αυτήν την ηλικία οδηγεί σε περιορισμό των συμπεριφορών υψηλού κινδύνου. Αποκτά λογική και ρεαλιστική σκέψη, σταθερές αξίες, μπορεί να διαπραγματευτεί και να συμβιβαστεί αν χρειάζεται, να θέσει όρια, να πάρει ώριμες αποφάσεις.

Οι σχέσεις του με το άλλο φύλο συνήθως ολοκληρώνονται σεξουαλικά, διαρκούν περισσότερο και χαρακτηρίζονται από αισθήματα αγάπης και τρυφερότητας.

Οι επιλογές και τα ενδιαφέροντα σταθεροποιούνται. Ο νεαρός ενήλικας αντιμετωπίζει πια το μέλλον. Στοχεύει στην απόκτηση κοινωνικών, ακαδημαϊκών ή επαγγελματικών δεξιοτήτων που θα του εξασφαλίσουν οικονομική ανεξαρτησία και αίσθηση πληρότητας.

Μερικοί έφηβοι αρχίζουν να εργάζονται στην ηλικία των 16–17 ετών ενώ άλλοι σπουδάζουν και καθυστερούν την ένταξή τους στην παραγωγική απασχόληση μέχρι τα 23 ή και αργότερα.

